

Gospodarstwo rolne jako przedmiot zapisu windykacyjnego – wybrane problemy

1. Uwagi ogólne

W dniu 23 października 2011 roku weszła w życie ustawa z 18 marca 2011 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny². Ustawa ta wprowadziła do polskiego systemu prawa cywilnego nową instytucję tzw. zapisu windykacyjnego (art. 9811–9816 kodeksu). Za jej pomocą ustawodawca stara się zrealizować silnie akcentowany w ostatnich latach przez doktrynę postulat pełniejszego urzeczywistnienia w prawie polskim zasady swobody dysponowania przez testatora majątkiem na wypadek śmierci. Zapis windykacyjny umożliwiać ma bowiem spadkodawcy rozrządzenie konkretnymi przedmiotami wchodzącymi w skład przyszłego spadku. Ta oczywista w społecznym odczuciu potrzeba nie była dotychczas w wystarczającym stopniu uwzględniana w ramach regulacji prawnospadkowych. W związku z powyższym, w literaturze cywilistycznej ostatnich lat zwracano uwagę na konieczność wypełnienia tej istotnej luki poprzez wprowadzenie instytucji, która pozwałaby spadkodawcy na skuteczne przesądzenie o sposobie podziału spadku. Zgłaszane w tym względzie propozycje dotyczyły m.in.: darowizny na wypadek śmierci³, testamentu działowego,⁴ zapisu windykacyjnego⁵. Niektóre z tych propozycji przybrały zresztą konkretną postać projektów zmian legislacyjnych, nowelizujących w odpowiednim zakresie kodeks cywilny. Sytuacja taka miała miejsce w przypadku senackiego projektu

1 Uniwersytet Jagielloński.

2 Dz.U. Nr 85, poz. 458 – zwana dalej „ustawą”.

3 Por. J. Górecki, Umowa darowizny na wypadek śmierci, „Rejent” 2006, nr 2, s. 29 i n.; E. Drozd, Darowizna na wypadek śmierci, „Rejent” 1992, nr 1, s. 74; A. Oleszko, Umowy prawa powszechnego mające zastosowanie w sprawach spadkowych, (w:) Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego, red. S. Soltysiński, Poznań 1990, s. 421 i n.; M. Niedosiał, Darowizna na wypadek śmierci, „Państwo i Prawo” 1987, z. 11, s. 57 i n.

4 Por. J. Biernat, J. Biernat, Z problematyki tzw. testamentu działowego w polskim prawie spadkowym, „Przegląd Sądowy”, 2005, nr 4, s. 46 i n.

5 Por. J. Górecki, Zapis windykacyjny – uwagi de lege ferenda, (w:) Rozprawy z prawa prywatnego, prawa o notariacie i prawa europejskiego, red. E. Drozd, A. Oleszko, M. Pazdan, Kluczbork 2007, s. 129 i n.; M. Pazdan, Polsko-holenderska wymiana poglądów na temat prawa spadkowego, „Rejent” 2006, nr 2, s. 11 i n.; J. Biernat, Z problematyki tzw. testamentu działowego..., *op. cit.*, s. 48 i n.; K. Łaski, Postępowanie spadkowe. Proponowane kierunki zmian, „Nowy Przegląd Notarialny” 2001, nr 7–8, s. 86 i n.; M. Niedosiał, Zasadnicze rozrządzenia testamentowe, „Studia Prawnicze” 1997, z. 2, s. 70.

wprowadzającego tzw. darowiznę na wypadek śmierci⁶ oraz rządowego postulatu zastosowania zapisu windykacyjnego⁷. Ostatecznie ustawodawca, mając do wyboru oba wyżej wymienione gotowe projekty, zdecydował się na wykorzystanie wyłącznie zapisu windykacyjnego.

Za wprowadzeniem do polskiego systemu prawa spadkowego instytucji zapisu windykacyjnego nie przemawiały jednak wyłącznie względy teoretyczne, zakładające pełniejsze urzeczywistnienie zasady swobody testowania. Uzasadnieniem dla odwołania się do tego instrumentu była także konieczność ochrony w toku dziedziczenia zorganizowanych całości gospodarczych, w tym przede wszystkim przedsiębiorstwa oraz gospodarstwa rolnego. Przekonuje o tym lektura uzasadnienia projektu ustawy, którego fragment warto w tym miejscu przywołać *in extenso*: „Względy praktyczne przemawiają za dopuszczalnością uczynienia przedmiotem zapisu windykacyjnego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. Często bowiem osoba je prowadząca chce wskazać konkretną osobę (swojego następcę), która ma według niego predyspozycje do kontynuowania tej działalności. Poza tym posłużenie się zapisem windykacyjnym pozwala na szybkie przejęcie przez zapisobiercę zarządu przedsiębiorstwem lub gospodarstwem rolnym”. Autor projektu powtarza tutaj argumenty wysuwane przez przedstawicieli doktryny cywilistycznej opowiadających się za wprowadzeniem zapisu windykacyjnego, jako użytecznego instrumentu stosunkowo bezbolesnych zmian generacyjnych w obrębie wymienionych organizmów gospodarczych. Sugerują oni, że przyjęcie tego rozwiązania nie pociąga za sobą większych komplikacji teoretycznych lub praktycznych, bowiem istnieje możliwość <<jasnego określenia przedmiotu zapisu windykacyjnego w postaci przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego, wyodrębnianych za pomocą czytelnych i jednoznacznych kryteriów>>⁸.

W konsekwencji od niedawna obowiązujący przepis art. 9811 § 2 pkt 3 kodeksu cywilnego przesądza, że przedmiotem zapisu windykacyjnego może być również przedsiębiorstwo lub gospodarstwo rolne. Dyspozycja ta posiada istotne znaczenie dla nauki prawa rolnego. Waloryzuje mianowicie pojęcie gospodarstwa rolnego – podstawowej instytucji w badaniach agrarystycznych – czyniąc to gospodarstwo przedmiotem zainteresowania ogólnego prawa spadkowego. Warto w tym miejscu podkreślić, że tym samym pojęcie gospodarstwa rolnego ponownie znajduje wyraz na płaszczyźnie regulacji prawnosпадkowych – po okresie dłuższej przerwy, zapoczątkowanej wejściem w życie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 roku, stwierdzającego niekonstytucyjność szeregu szczególnych przepisów poświęconych dziedziczeniu gospodarstw rolnych⁹.

6 Por. druk senacki numer 495 z dnia 12 marca 2009 roku.

7 Por. druk sejmowy numer 3018 z dnia 29 kwietnia 2010 roku.

8 J. Górecki, Zapis windykacyjny..., *op. cit.*, s. 134.

9 A. Lichorowicz, Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w Polsce po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 roku, „Rejent” 2001, nr 9, s. 88 i n.

Z powyższych względów nowa instytucja zapisu windykacyjnego powinna stać się również przedmiotem zainteresowania nauki prawa rolnego. Konieczne jest bowiem prawidłowe określenie zasad zapisobrania rolniczych jednostek produkcyjnych, a także wskazanie potencjalnych problemów, przed jakimi mogą stanąć spadkodawcy chcący w testamencie ustanowić zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego, jak również sporządzający takie testamenty notariusze oraz sędziowie i notariusze wydający na podstawie takich testamentów odpowiednio postanowienia o stwierdzeniu nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego (art. 677 kpc.) albo akty poświadczenia dziedziczenia. Zarysowane zagadnienia posiadają zatem istotne znaczenie zarówno dla teorii prawa, jak i dla jego praktyki, która musi dopiero wypracować właściwe zasady postępowania z tą nową instytucją.

Celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, na ile zapis windykacyjny może stać się przydatnym instrumentem zmian generacyjnych w obrębie rolniczych jednostek produkcyjnych. Realizacja tego celu wymaga przede wszystkim zarysowania problemów, jakie mogą się pojawić, gdy testator zechce uczynić przedmiotem zapisu gospodarstwo rolne. Problemy te w ramach niniejszej pracy podzielone zostały na dwie zasadnicze grupy. Jedną z nich stanowi techniczna kwestia ujmowania gospodarstwa rolnego w testamencie, obejmującym zapis windykacyjny tej jednostki produkcyjnej. Druga grupa problemów dotyczy szeroko pojętej polityki rolnej, odnosząc się do kwestii wpływu, jaki ten nowy instrument prawa spadkowego posiadać może na losy i kondycję gospodarstwa rolnego w przypadku jego zapisobrania. Zakres rozważań podjętych w opracowaniu będą zatem wyznaczały z jednej strony wspomniane problemy „techniczne”, z drugiej zaś kwestie „polityczne”, związane z postulatem prowadzenia w Polsce właściwej polityki rolnej. Pominięte zostaną natomiast – jako przekraczające ramy niniejszej pracy – ogólne zagadnienia związane z samą prawną konstrukcją zapisu windykacyjnego. Stanowią one przedmiot zainteresowania przede wszystkim nauki prawa cywilnego, której przedstawiciele poświęcają zresztą instytucji zapisu windykacyjnego wiele uwagi¹⁰.

2. Problemy związane z oznaczeniem gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego

Podstawowym problemem „technicznym”, jaki powstaje w związku z wyraźnym dopuszczeniem możliwości zapisobrania gospodarstwa rolnego na podstawie zapisu windykacyjnego, jest kwestia prawidłowego oznaczenia tej jednostki pro-

10 Por np. J. Turlukowski, *Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011. O zapisie windykacyjnym pisze też D. Dończyk, *Notarialne poświadczenie dziedziczenia. Komentarz*, Warszawa 2011, analizując tę problematykę z punktu widzenia notariusza sporządzającego akt poświadczenia dziedziczenia na podstawie testamentu notarialnego obejmującego zapis windykacyjny, z uwagi na nałożony na niego obowiązek wskazania w akcie poświadczenia dziedziczenia osób, na których rzecz spadkodawca uczynił zapisy windykacyjne oraz przedmiotów tych zapisów (nowy pkt 7a art. 95f § 1 ustawy – Prawo o notariacie)

dukcyjnej. Należy podkreślić, iż zagadnienie to posiada istotne znaczenie nie tylko na etapie sporządzenia testamentu obejmującego zapis windykacyjny, lecz również w momencie wydawania na podstawie tego testamentu: notarialnego aktu poświadczenia dziedziczenia lub też sądowego postanowienia o stwierdzeniu nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego. W odniesieniu do tego problemu w literaturze cywilistycznej formułowane są następujące postulaty:

- postulat maksymalnej konkretyzacji przedmiotu zapisu w testamencie oraz wydanych na jego podstawie dokumentach potwierdzających prawa do tego przedmiotu; jako uzasadnienie tego postulatu wysuwa się argument, by notariusz wystawiający akt poświadczenia dziedziczenia lub sędzia wydający postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku posiadał jak najmniej wątpliwości co do tego, co rzeczywiście było przedmiotem zapisu w momencie sporządzania testamentu przez spadkodawcę¹¹,
- postulat ujednoclenia oznaczeń – zakładający, że gospodarstwo rolne powinno być oznaczone co do zasady w ten sam sposób w testamencie, jak i w akcie poświadczenia dziedziczenia lub postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku¹².

W tym miejscu należy zastrzec, że wymienione postulaty formułowane są generalnie, dotyczą bowiem wszystkich możliwych przedmiotów zapisu windykacyjnego wymienionych w art. 981 § 2 kodeksu cywilnego. Zachodzi więc konieczność zbadania możliwości ich zastosowania do tak specyficznego przedmiotu zapisu windykacyjnego, jakim jest gospodarstwo rolne.

W pierwszej kolejności wymaga rozważenia kwestia postulowanej szczególności opisu gospodarstwa rolnego w testamencie obejmującym zapis windykacyjny. Nie powinien raczej budzić wątpliwości fakt, że nie w każdej sytuacji możliwa będzie zadowalająca realizacja tego postulatu. Maksymalna konkretyzacja przedmiotu zapisu zakłada wyliczenie w testamencie poszczególnych składników gospodarstwa rolnego, ich „skatalogowanie”. Niektóre składniki gospodarstwa powinny także być – w celu ich konkretyzacji – zindywidualizowane w charakterystyczny dla siebie sposób, najczęściej za pomocą odpowiednich dokumentów. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim nieruchomości, w tym nieruchomości rolnych, opisywanych zazwyczaj poprzez odwołanie się do danych z ksiąg wieczystych oraz ewidencji gruntów i budynków. Tymczasem okoliczności sporządzenia testamentu mogą stać na przeszkodzie tak szczegółowemu opisywaniu poszczególnych składników gospodarstwa. Nie można wykluczyć sytuacji, gdy notariusz będzie odbierał oświadczenie woli spadkodawcy co do ustanowienia zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego bez możliwości uprzedniego zebrania dokumentów indywidualizujących

11 J. Turlukowski, *Zapis windykacyjny...*, *op. cit.*, s. 18.

12 D. Dończyk, *Notarialne poświadczenie dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 73.

jących poszczególne składniki tego gospodarstwa. Sytuacja taka może mieć miejsce np. w przypadku ciężkiej choroby spadkodawcy, sporządzenia testamentu w szpitalu etc. Nie wydaje się jednak, by w opisanych wypadkach – gdy gospodarstwo rolne jako przedmiot zapisu windykacyjnego może być określone jedynie w sposób ogólny, np. poprzez wskazanie jego położenia – notariusz mógł odmówić sporządzenia testamentu, jeżeli tylko taka jest wyraźna wola spadkodawcy. Nie ma w tym względzie odpowiednich unormowań prawnych, a za niedopuszczalnością odmowy sporządzenia testamentu przez notariusza w opisanych losowych wypadkach przemawia potrzeba zapewnienia pełnej realizacji ostatniej woli spadkodawcy, która nie powinna być przekreślona tylko dlatego, że nie dysponuje on w danym momencie odpowiednimi dokumentami.

Nie ulega jednak wątpliwości, że ogólne określenie gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego w testamencie notarialnym będzie pociągało za sobą problemy i komplikacje na etapie potwierdzania praw do tego gospodarstwa, a więc w ramach procedury prowadzącej do wydania notarialnego aktu poświadczenia dziedziczenia lub sądowego postanowienia o stwierdzeniu nabycia przedmiotu zapisu. Wydaje się, że sporządzenie aktu poświadczenia dziedziczenia może być w takiej sytuacji bardzo utrudnione, a nawet niemożliwe, z uwagi na treść art. 95e § 1 ustawy – Prawo o notariacie, który to przepis zabrania notariuszowi sporządzenia aktu poświadczenia dziedziczenia, jeżeli powziął on wątpliwości co do osoby, na rzecz której spadkodawca uczynił zapis windykacyjny oraz co do przedmiotu zapisu. Ogólnikowe określenie gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego z reguły będzie wywoływać wątpliwości co do rzeczywistego przedmiotu tego zapisu. W konsekwencji jedynym sposobem potwierdzenia praw zapisobiercy do gospodarstwa pozostanie sądowe stwierdzenie nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego, w ramach którego sąd dokona odpowiednich ustaleń faktycznych, pozwalających zindywidualizować „zapisane” gospodarstwo rolne.

O ile zatem konkretyzacja gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego w samym testamencie obejmującym taki zapis nie wydaje się być warunkiem koniecznym, decydującym o ważności bądź skuteczności testamentu, o tyle analogicznych uwag nie można odnieść do sposobu określenia przedmiotu zapisu w notarialnym akcie poświadczenia dziedziczenia lub w sądowym stwierdzeniu nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego. Należy pamiętać, że dokumenty te służą mając za podstawę ujawnienia nowego stanu prawnego w różnorodnych rejestrach, w tym przede wszystkim w księgach wieczystych prowadzonych dla nieruchomości wchodzących w skład gospodarstwa. Wydaje się, że wymienione dokumenty potwierdzające prawa do przedmiotu zapisu windykacyjnego powinny obejmować przynajmniej te dane, które umożliwią zapisobiercy ujawnienie swoich praw do gospodarstwa we właściwych rejestrach.

Ostatnia z poczynionych uwag rzeczywiście skłania do wysunięcia postulatu o konieczności starannego, szczegółowego określania przedmiotu zapisu windykacyjnego w testamencie – przynajmniej w tych wypadkach, gdy nadzwyczajne okoliczności nie stoją temu na przeszkodzie – w celu usunięcia potencjalnych problemów na etapie potwierdzania praw do przedmiotu tego zapisu. Niemniej w przypadku, gdy przedmiotem zapisu ma być gospodarstwo rolne, szczegółowe określenie jego składników może wywoływać kontrowersje. Zasadnicza wątpliwość dotyczy stopnia szczegółowości opisu. Można stanąć na stanowisku, że testament obejmujący zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego powinien dokładnie wliczać jego składniki, ze wskazaniem nie tylko nieruchomości wchodzących w skład tego gospodarstwa, ale również np. określeniem sztuk inwentarza, opisem maszyn, urządzeń etc. W konsekwencji objętość testamentu obejmującego zapis gospodarstwa rolnego ulegałaby istotnemu zwiększeniu. Być może wskazane też byłoby wykorzystywanie załączników przygotowanych przez spadkodawcę, w których opisywałby on, co wchodzi w skład jego gospodarstwa. Niemniej prawdopodobieństwa pominięcia któregoś ze składników wyeliminować i tak się nie da, a w takiej sytuacji mogą pojawić się już po śmierci spadkodawcy wątpliwości co do statusu prawnego tego pominiętego składnika.

Do niezadowalających wyników prowadzi również poszukiwanie formuły nieco ogólniejszej, za pomocą której dałoby się jednak precyzyjnie opisać gospodarstwo rolne w testamencie zawierającym zapis windykacyjny. Fakt ten jest niestety konsekwencją niedostatecznej, wręcz szcątkowej regulacji odnoszącej się do instytucji gospodarstwa rolnego w prawie polskim. Nie istnieje żaden rejestr gospodarstw rolnych jako szczególnej kategorii przedsiębiorstw, pomimo faktu, że takie ewidencje z powodzeniem funkcjonują w niektórych państwach europejskich¹³. Nie można zatem przy formułowaniu w testamencie zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego odwołać się do kryterium formalnego, jakim byłby wpis tej jednostki produkcyjnej do stosownego rejestru, obejmujący wyszczególnienie jej najważniejszych składników¹⁴.

W przeciwieństwie do sytuacji, gdy przedmiotem zapisu windykacyjnego jest przedsiębiorstwo, rozumiane jako zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych, przeznaczony do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹ kc.), nie można gospodarstwa rolnego indywidualizować także jako zespołu składników służących prowadzeniu konkretnej działalności gospodarczej, wpisanej

13 Por. A. Szymecka, *Gospodarstwo rolne w prawie włoskim – zagadnienia wybrane*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2009, nr 1, s. 161 i n.

14 Należy w tym miejscu zauważyć, że dla prawidłowego określenia gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego niewielkie znaczenie posiada ewidencja gospodarstw rolnych funkcjonująca jako element krajowego systemu ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności na podstawie ustawy z dnia 18 grudnia 2003 roku (Dz.U. z 2004 r. Nr 10, poz.76 ze zm.). Ewidencja ta zawiera wyłącznie dane dotyczące gruntów rolnych (działek rolnych) oraz ich powierzchni jako podstawy do przyznania wsparcia w ramach systemu wsparcia bezpośredniego.

do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej, funkcjonującej na podstawie ustawy z dnia 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej¹⁵. Wynika to z faktu, że osoba fizyczna prowadząca gospodarstwo rolne nie może uzyskać takiego wpisu stosownie do art. 3 cytowanej ustawy¹⁶. Nie posiada zatem firmy, pod którą mogłaby prowadzić swoją działalność, adresu głównego miejsca wykonywania działalności, czy wreszcie numeru ewidencyjnego. W konsekwencji nie istnieje formalna możliwość, by do wymienionych danych odwołać się przy indywidualizowaniu gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego, poprzez wskazanie, że przedmiotem tego zapisu spadkodawca czyni zespół składników przeznaczonych do wykonywania konkretnej działalności gospodarczej, prowadzonej pod własną firmą i wpisanej pod właściwym numerem do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej. Ponadto z uwagi na rzeczywistość gospodarzą, zgodnie z którą rolnicy tylko w sporadycznych przypadkach prowadzą księgowość oraz ewidencję środków trwałych, utrudnione będzie opisywanie gospodarstwa rolnego w testamencie notarialnym obejmującym zapis windykacyjny za pomocą odesłania do ksiąg rachunkowych obejmujących podstawowe składniki tego gospodarstwa.

Powyższe uwagi prowadzą do konkluzji, że dopiero praktyka i kształtujące ją orzecznictwo sądowe rozstrzygną o sposobie i zakresie konkretyzacji gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego. W chwili obecnej, gdy brak jeszcze autorytatywnych wypowiedzi doktryny i sądów w tym zakresie, można jedynie sformułować wnioski, że ani maksymalnie szczegółowy opis gospodarstwa w testamencie, ani też ogólnikowe stwierdzenie, iż przedmiotem zapisu czyni się gospodarstwo rolne, nie prowadzą do w pełni zadowalających rezultatów. Jak się wydaje, wskazane byłoby określenie w testamencie przynajmniej nieruchomości wchodzących w skład tego gospodarstwa, z wykorzystaniem indywidualizujących je danych z ksiąg wieczystych i ewidencji gruntów i budynków. Teoretycznego uzasadnienia tego stanowiska dostarcza wykładnia art. 55³ kc., zakładająca, że każde gospodarstwo rolne zawsze obejmuje grunty rolne (gruntowa koncepcja rolnictwa). Grunty te mogą zresztą w niektórych wypadkach stanowić wyłączny składnik rolniczej jednostki produkcyjnej, o ile tylko istnieje potencjalna możliwość, iż wraz z innymi składnikami utworzą w przyszłości zorganizowaną całość gospodarczą. W związku z powyższym wydaje się uzasadnione, by w testamencie obejmującym zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego notariusz umieszczał, w miarę możliwości, bardziej szczegółowy opis wchodzących w jego skład nieruchomości.

15 Dz.U. Nr 173, poz. 1807.

16 Problemowi temu poświęcona jest bogata literatura agrarystyczna. Por. w szczególności: E. Kremer, *Odpowiedzialność za zobowiązania związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego*, Kraków 2004, s. 329 i n.; B. Jeżyńska, *Producent rolny jako przedsiębiorca*, Lublin 2008, s. 225–272; P. Blajer, *Definicja i status rolnika indywidualnego jako przedsiębiorcy w prawie włoskim i polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2007, z. 3, s. 704 i n.

Przeciwko uszczegółowianiu opisu gospodarstwa rolnego jako przedmiotu zapisu windykacyjnego przemawia ponadto jeszcze jedna okoliczność. Pomiędzy sporządzeniem testamentu obejmującego zapis windykacyjny a otwarciem spadku i nabyciem przedmiotu zapisu przez zapisobiercę może upłynąć przecież pewien czas, w niektórych wypadkach nawet wiele lat. Tymczasem gospodarstwo rolne, jak każdy kompleks dóbr celowo zorganizowany i służący prowadzeniu określonej działalności, ulega ciągłym transformacjom. Zwiększa się lub zmniejsza jego obszar, zmieniają się jego składniki, a nawet profil produkcji, przy czym niektóre z tych zmian mogą być uzasadnione z gospodarczego punktu widzenia, inne zaś nie. Takie zmiany substancji oraz składników gospodarstwa rolnego można nawet uznać za nieuniknione z uwagi na obecną rzeczywistość gospodarczą. Aktualne unormowania poświęcone zapisowi windykacyjnemu w ogóle nie odnoszą się do tej dość oczywistej kwestii, która w równym stopniu dotyczy sytuacji, gdy przedmiot zapisu windykacyjnego jest przedsiębiorstwo. Z zaś należy skonstatować, że regulacja zapisu windykacyjnego, która w zamyśle służyć ma sprawnemu przejmowaniu przez następców zorganizowanych kompleksów dóbr, tj. przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego, nie uwzględnia dynamicznego charakteru tych organizmów gospodarczych.

Konsekwencję zarysowanego problemu stanowią trudności, jakie będą napotykał zapisobiercy w potwierdzeniu swoich praw do gospodarstwa rolnego po śmierci spadkodawcy, w przypadku gdy pomiędzy sporządzeniem testamentu zawierającego zapis a otwarciem spadku zmienił się skład tej jednostki produkcyjnej. W przypadku zbycia określonych składników tego gospodarstwa przez spadkodawcę znaleźć może co prawda zastosowanie norma art. 981² kc. przewidująca bezskuteczność zapisu, jeżeli w chwili otwarcia spadku przedmiot zapisu nie należy do spadkodawcy albo spadkodawca był zobowiązany do jego zbycia. Analogicznego rozwiązania brakuje jednak w przypadku, gdy spadkodawca za swojego życia modyfikuje skład gospodarstwa lub też go powiększa, nabywając nowe składniki przeznaczone do prowadzenia działalności rolniczej. W opisanej sytuacji, na etapie stwierdzania praw do przedmiotu zapisu niezbędne będzie zapewne każdorazowe badanie rzeczywistej woli spadkodawcy, dokonywane w oparciu o prawidłową wykładnię testamentu. Z tego względu należałoby być może sugerować, by notariusz sporządzający testament obejmujący zapis gospodarstwa rolnego umieszczał w nim określone oświadczenia spadkodawcy, zawierające wskazówki pozwalające na odpowiednie ukierunkowanie interpretatora jego ostatecznej woli w ramach procedury stwierdzania nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego. Słabą stroną tej propozycji jest jednak oczywista niemożliwość ujęcia w testamencie wszystkich potencjalnych stanów faktycznych skutkujących zmianą składu lub substancji rolniczej jednostki produkcyjnej.

Powyżej przeprowadzone rozważania prowadzą do wniosku, że postulat ujednolicenia oznaczenia gospodarstwa rolnego w testamencie oraz w akcie poświadczenia dziedziczenia lub w postanowieniu o stwierdzeniu przedmiotu zapisu w wielu wypadkach może okazać się niezwykle trudny do zrealizowania w praktyce.

Bliższa analiza aktualnych unormowań dotyczących zapisu windykacyjnego, w przypadku gdy przedmiotem tego zapisu jest gospodarstwo rolne, pozwala na zwrócenie uwagi na kilka dalszych problemów „technicznych”, które mogą pojawić się przy sporządzaniu testamentu obejmującego taki zapis.

W pierwszym rzędzie rozważenia wymaga zastosowanie do gospodarstwa rolnego podstawowej zasady instytucji zapisu windykacyjnego, zgodnie z którą nabycie przedmiotu zapisu następuje z chwilą otwarcia spadku (art. 981¹ § 1 kc.). Regulacja ta nie wywołuje większych komplikacji w sytuacji, gdy przedmiotem zapisu windykacyjnego jest rzecz oznaczona co do tożsamości lub zbywalne prawo majątkowe. Należy przyjąć, że w opisanym wypadku z chwilą śmierci spadkodawcy na zapisobiercę przechodzi prawo własności rzeczy oznaczonej co do tożsamości lub też wskazane przez niego w testamencie zbywalne prawo majątkowe. W przypadku zorganizowanej całości gospodarczej, jaką jest gospodarstwo rolne, kwestia, co dokładnie przechodzi na zapisobiercę w chwili otwarcia spadku, nie zawsze jest tak oczywista. Gospodarstwo rolne w rozumieniu art. 55³ kc. nie jest bowiem jednostką własnościową. Oznacza to, że w konkretnych sytuacjach niektóre ze składników tworzących rolniczą jednostkę produkcyjną mogą nie stanowić własności prowadzącego to gospodarstwo lub też gospodarstwo to może obejmować także prawa niezbywalne do poszczególnych składników – np. prawo użytkowania nieruchomości rolnych. Pojawia się zatem pytanie o praktyczne skutki uczynienia przedmiotem zapisu windykacyjnego rolniczej jednostki produkcyjnej, której nie wszystkie składniki stanowią własność testatora.

Znaczenie tej kwestii uzasadnić może prosty stan faktyczny, w ramach którego przedmiotem zapisu windykacyjnego testator uczynił gospodarstwo rolne, zorganizowane na gruntach częściowo stanowiących jego własność, częściowo zaś dzierżawionych. Należałoby przyjąć, że z chwilą otwarcia spadku zapisobierca nabędzie te grunty, które stanowiły własność spadkodawcy. Natomiast w przypadku gruntów dzierżawionych nie można odwołać się do prostej zasady, zgodnie z którą prawa i obowiązki wynikające z umowy dzierżawy są dziedziczne¹⁷. W przypadku zapisu windykacyjnego przedmiot tego zapisu nie wchodzi w skład spadku, nie następuje zatem zjawisko sukcesji uniwersalnej, a w konsekwencji zapisobierca nie staje się następcą spadkodawcy pod tytułem ogólnym. W związku z powyższym należałoby rozstrzygnąć, czy w opisanym sytuacji nie będzie wymagana zgoda wydzierżawiają-

17 A. Lichorowicz, Dzierżawa, (w:) System Prawa Prywatnego, t. 8, Prawo zobowiązań – część szczegółowa, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2004, s. 202.

cego na dalsze trwanie umowy dzierżawy. Z kolei alternatywna możliwość, tj. odwołanie się do art. 981² kc. zakładającego bezskuteczność zapisu, w przypadku gdy jego przedmiot w chwili otwarcia spadku nie należy do spadkodawcy, powoduje, że w opisanym przykładzie przedmiotem zapisu nie jest *de facto* gospodarstwo rolne, ale te nieruchomości rolne, które stanowią własność spadkodawcy.

Szersze rozważania nad zarysowanym zagadnieniem przekraczają ramy niniejszego opracowania. Należy jednak zauważyć, że poruszona kwestia stanowi aspekt głębszego problemu, jakim jest brak jasnego sprecyzowania w prawie polskim, czym w ogóle jest gospodarstwo rolne z prawnego punktu widzenia i jego następstwo w postaci niedostatku unormowań dotyczących problematyki obrotu gospodarstwami rolnymi zarówno *inter vivos*, jak i *mortis causa*¹⁸. Nie istnieją bowiem sformalizowane kryteria pozwalające na określenie minimum składników gospodarstwa rolnego oraz więzi między nimi. Tym samym nierozstrzygnięte zostaje np. zagadnienie dopuszczalności zbycia gospodarstwa rolnego w drodze jednej czynności prawnej, pomimo że ustawodawca w różnych aktach prawnych zamieszcza postanowienia dotyczące np.: zbycia, sprzedaży, przekazania, obciążenia dzierżawy lub nabycia gospodarstwa rolnego¹⁹, czy też wreszcie czyni rolniczą jednostkę produkcyjną przedmiotem zapisu windykacyjnego. W literaturze dominuje pogląd, że gospodarstwo rolne może być przedmiotem obrotu w drodze jednej czynności prawnej²⁰, ale nie brakuje też dobrze uzasadnionych opinii, w myśl których w sytuacjach, gdy przepisy mówią o zbyciu lub wydzierżawieniu gospodarstwa, o ustanowieniu na nim użytkowania, to chodzi raczej o jednoczesne zbycie, wydzierżawienie lub obciążenie tych składników przedsiębiorstwa, które są zbywalne, wydzierżawialne, czy też mogą być przedmiotem użytkowania, a nie o rozporządzenie prawem do gospodarstwa²¹. W konsekwencji, gdy ustawodawca mówi o gospodarstwie jako o przedmiocie jednej czynności prawnej, to ma na myśli gospodarstwo rozumiane jako zbiór różnych składników, zbywanych – ze względu na potrzebę zachowania organizmu w całości – w tym samym czasie i temu samemu podmiotowi, ale przy

18 Por. D. Kokoszka, *Gospodarstwo rolne. Zagadnienia konstrukcyjne*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 4, s. 1041, gdzie autor traktuje gospodarstwo rolne wyłącznie jako wygodny skrót myślowy, odmawiając mu cechy przedmiotu prawa i stwierdzając, że „gospodarstwo rolne nie istnieje poza tworzącymi je składnikami”. Tym samym użycie przez ustawodawcę zwrotu „gospodarstwo rolne” oznacza jedynie odesłanie do elementów składowych gospodarstwa jako całości.

19 Por. np. art. 37 pkt 4 k.r.o., art. 228 pkt 3 ksh., art. 1064¹⁴ i n. kpc.; § 7 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 19 czerwca 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Renty strukturalne” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz.U. Nr 109 poz. 750 ze zm.).

20 Por. np. R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań 1992, s. 123 i n.; M. Bednarek, *Mienie. Komentarz do art. 44–53³ kc.*, Kraków 1997, s. 226 i n.; J. Strzępka, *Problematyka cywilnoprawna przenoszenia gospodarstwa rolnego na następcę, (w:) Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej*, Kraków 1997, s. 229.

21 Z. Truszkiewicz, *Prawo do gospodarstwa rolnego (do przedsiębiorstwa), (w:) Rozprawy i studia. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Lichorowiczowi*, red. E. Kremer i Z. Truszkiewicz, Kraków 2009 s. 261 i n.

uwzględnieniu reguł odnoszących się do zbywania poszczególnych praw wchodzących w skład gospodarstwa²².

Powyższe uwagi mogą wręcz prowadzić do wniosku, że nie da się *de lege lata* jednoznacznie przyjąć, iż gospodarstwo rolne może stanowić jeden przedmiot obrotu i że prawem do niego można rozporządzić w ramach jednej czynności prawnej²³. Stanie się to możliwe dopiero po dostatecznym opracowaniu konstrukcji prawa do gospodarstwa – zarówno co do jego treści, jak i ochrony. Tymczasem koncepcji prawa do gospodarstwa jako zorganizowanej całości wciąż jeszcze daleko do dojrzałości²⁴. Niedawne wprowadzenie możliwości przekazywania gospodarstwa rolnego w drodze zapisu windykacyjnego wskazuje, że regulacja takiego „prawa do gospodarstwa rolnego” mogłaby okazać się przydatna i uzasadniona także względami praktycznymi.

Kolejny problem „techniczny”, który może istotnie ograniczyć znaczenie instytucji zapisu windykacyjnego dla obrotu gospodarstwami rolnymi, związany jest z faktem, że w polskiej rzeczywistości zdecydowana większość gospodarstw prowadzonych jest wspólnie przez małżonków, pomiędzy którymi najczęściej obowiązuje ustawowy ustrój wspólności majątkowej małżeńskiej. W konsekwencji, gospodarstwo rolne (jego składniki) wchodzi w skład ich majątku wspólnego. Tymczasem w prawie polskim obowiązuje bezwzględny zakaz testamentów wspólnych (art. 942 kc.), zakładający, że testament, a więc również testament obejmujący zapis windykacyjny, może zawierać rozrządzenia tylko jednego spadkodawcy. W opisanej sytuacji żadne z małżonków nie może uczynić przedmiotem zapisu windykacyjnego całego gospodarstwa z uwagi na fakt, że gospodarstwo to nie należy wyłącznie do niego, a zatem zapis taki byłby nieskuteczny, stosownie do art. 981² kc. Nie wydaje się również możliwe wskazywanie w testamencie, iż przedmiotem zapisu testator czyni „udział w gospodarstwie”, ewentualnie „udział we współwłasności gospodarstwa”, który „powstanie” w związku z ustaniem wspólności majątkowej w chwili jego śmierci. Abstrahując od kwestii, czy taka kategoria pojęciowa w ogóle istnieje, zważywszy na wyżej wskazane wątpliwości co do możliwości ujmowania gospodarstwa rolnego jako przedmiotu jednego prawa, niezmiernie utrudnione byłoby wskazywanie w testamencie wielkości takiego udziału. Nie można bowiem kierować się prostym założeniem, że małżonkowie mają równe udziały w majątku wspólnym, a to z uwagi na przyznane im oraz ich spadkobiercom prawo do żądania ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym, z uwzględnieniem stopnia, w którym każdy z małżonków przyczynił się do powstania tego majątku (art. 43 § 2 k.r.o.).

22 *Ibidem*, s. 264 i n.

23 E. Kremer, *Odpowiedzialność za zobowiązania związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego*, Kraków 2004, s. 42.

24 Z. Truskiewicz, *Prawo do gospodarstwa rolnego...*, *op. cit.*, s. 268.

Powyższe rozważania skłaniają do sformułowania hipotezy, że w sytuacji, gdy gospodarstwo rolne stanowi składnik majątku wspólnego małżonków, sporządzenie testamentu obejmującego zapis windykacyjny tego gospodarstwa w ogóle nie jest możliwe. Analogiczne założenie należałoby przyjąć w przypadku, gdyby jedyny „właściciel” gospodarstwa zamierzał przekazać tę jednostkę produkcyjną w drodze zapisu windykacyjnego na „współwłasność” kilku zapisobierców.

3. Zapis windykacyjny a problemy związane z ochroną gospodarstwa rolnego w toku zapisobrania

Problemy związane z prawną regulacją zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego mają nie tylko swój wymiar „techniczny”, choć on zapewne okaże się decydujący dla praktycznego znaczenia tej instytucji. Instrument zapisu windykacyjnego w swej aktualnej szacie prawnej może też budzić uzasadnione wątpliwości z punktu widzenia założeń racjonalnej polityki rolnej, uwzględniającej ochronę zorganizowanych całości gospodarczych, jakimi są gospodarstwa rolne.

W pierwszej kolejności zauważyć trzeba, że aktualna regulacja zapisu windykacyjnego w niewystarczający sposób zapewnia ochronę gospodarstwa rolnego w aspekcie podmiotowym. Stan taki jest konsekwencją odwołania się do samej konstrukcji zapisu, która powoduje, że pozycja prawna zapisobiercy przed otwarciem spadku jest stosunkowo słaba. Do momentu śmierci spadkodawcy musi on liczyć się z odwołaniem obejmującego zapis testamentu, może on też przez cały ten czas nie wiedzieć o uczynionym na swoją rzecz zapisie. Opisana okoliczność może wpływać na mniejsze zainteresowanie zapisobiercy sprawami gospodarstwa za życia spadkodawcy. Skoro przejście przez niego rolniczego warsztatu produkcyjnego jest tak niepewne, niekoniecznie musi się on orientować w jego sytuacji ekonomicznej. Co więcej, nabycie gospodarstwa następuje automatycznie z chwilą śmierci spadkodawcy, bez względu na rzeczywistą wolę zapisobiercy, a więc na fakt, czy rzeczywiście chce on nadal prowadzić gospodarstwo, czy też nie.

Należy również podkreślić, że regulacja poświęcona zapisowi windykacyjnemu gospodarstwa rolnego nie wprowadza żadnych wymogów co do kwalifikacji zapisobiercy, ani też nie odnosi się w jakikolwiek sposób do kwestii dalszego prowadzenia przez niego działalności w nabytym gospodarstwie. O wszystkim decyduje wola testatora, który niekoniecznie musi mieć odpowiednie rozeznanie w rzeczywistych kompetencjach i zamiarach zapisobiercy, a przy sporządzaniu testamentu może kierować się wyłącznie czynnikami emocjonalnymi. Regulacja ta zmierza niewątpliwie do pełnego urzeczywistnienia ostatniej woli spadkodawcy. Niemniej może również prowadzić do niebezpieczeństwa dekompozycji gospodarstwa w aspekcie podmiotowym – poprzez dojście do niego osób niemających odpowied-

nich predyspozycji do prowadzenia działalności rolniczej i niezainteresowanych w kontynuowaniu takiej działalności.

Zastosowanie instytucji zapisu windykacyjnego w jej obecnym kształcie prowadzi także do dekompozycji gospodarstwa rolnego w aspekcie strukturalnym – poprzez dokonywanie nieracjonalnych podziałów rolniczych jednostek produkcyjnych. Podstawową cechą zapisu windykacyjnego jest bowiem jego uniwersalny charakter. Zgodnie z literalnym brzemieniem art. 981¹ § 2 jego przedmiotem może być zarówno gospodarstwo rolne *en bloc*, jak i rzeczy oznaczone co do tożsamości, a więc poszczególne składniki tego gospodarstwa, w tym w szczególności nieruchomości rolne. Nie ma żadnych formalnych przeszkód, by rolnik prowadzący gospodarstwo przedmiotem zapisów na rzecz kilku zapisobierców uczynił poszczególne grunty rolne wchodzące w jego skład. W konsekwencji, w chwili jego śmierci, sprawnie funkcjonujące dotychczas gospodarstwo może ulec automatycznemu podziałowi na części nienadające się do prowadzenia efektywnej działalności rolniczej. Niebezpieczeństwo dokonywania nieracjonalnych podziałów gospodarstw rolnych na podstawie zapisu windykacyjnego jest więc jak najbardziej realne, tym bardziej że chęć sprawiedliwego „wyposażenia” wszystkich dzieci może być u spadkodawcy silniejsza niż troska o zapewnienie integralności i efektywnego funkcjonowania gospodarstwa.

Instytucja zapisu windykacyjnego w jej obecnej formie niesie również poważne niebezpieczeństwa dla podstaw ekonomicznych gospodarstwa rolnego, będącego przedmiotem takiego zapisu. Wynika to z przyjętego przez ustawodawcę założenia, że zapis windykacyjny jako bezpłatne przysporzenie powinien być traktowany jak darowizna dokonana za życia przez spadkodawcę, a tym samym jego wartość podlega doliczeniu do wartości spadku przy obliczaniu zachowku (nowy art. 993 kc.). To rozwiązanie pociąga za sobą z kolei odpowiedzialność osób otrzymujących zapisy windykacyjne za zachowki należne najbliższym członkom rodziny spadkodawcy, co potwierdza *expressis verbis* art. 999¹ § 1 zd. 1 kc., zgodnie z treścią którego „jeżeli uprawniony nie może otrzymać od spadkobiercy należnego mu zachowku, może on żądać od osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny doliczony do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku”. Co więcej, dopiero w przypadku, gdy „uprawniony nie może otrzymać należnego mu zachowku od spadkobiercy lub osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny, może on żądać od osoby, która otrzymała od spadkodawcy darowiznę doliczoną do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku” (art. 1000 § 1 kc.). Z przepisu tego wynika, iż odpowiedzialność zapisobiercy za zachowki wyprzedza odpowiedzialność osób obdarowanych za życia przez spadkodawcę. Osoba nabywająca gospodarstwo w drodze zapisu windykacyjnego jest również zobowiązana do jego zaliczenia na schedę spadkową w toku działu spadku, w sytuacji gdyby odbywał się on w warunkach przewidzianych w nowym art. 1039 kc.

Konieczność pokrycia zachowków należnych członkom najbliższej rodziny spadkodawcy nie wyczerpuje jednak wszystkich obowiązków finansowych osoby, która nabywa gospodarstwo rolne na podstawie zapisu windykacyjnego. Zapisobierca został bowiem również obciążony odpowiedzialnością za długi spadkodawcy. Stosownie do nowego art. 1034¹ kc. osoby, na których rzecz spadkodawca uczynił zapisy windykacyjne, do chwili działu spadku ponoszą solidarną odpowiedzialność wraz ze spadkobiercami za długi spadkowe, zaś rozliczenia nimi następują proporcjonalnie do wartości otrzymanych przez nich przysporzeń. Z kolei od chwili działu spadku spadkobiercy i osoby, na których rzecz zostały uczynione zapisy windykacyjne, ponoszą odpowiedzialność za długi spadkowe proporcjonalnie do wartości otrzymanych przez nich przysporzeń (proponowany art. 1034² kc.). Konstrukcja taka, mimo że uzasadniona koniecznością ochrony interesów wierzycieli spadkodawcy, skutkuje kolejnymi obciążeniami finansowymi spoczywającymi na zapisobiercy, których ciężar odczuć może również nabyte przez niego gospodarstwo. Powyższego wniosku nie może zmienić regulacja ograniczająca odpowiedzialność zapisobiercy za długi spadkowe do wartości przedmiotu zapisu windykacyjnego według stanu i cen z chwili otwarcia spadku (art. 1034³ kc.). W warunkach wiejskich to najczęściej przypadające zapisobiercy gospodarstwo będzie stanowiło podstawową, jeżeli nie wyłączną część spadku i to z reguły z jego zasobów zapisobierca zaspokajał będzie wierzycieli spadkodawcy oraz uzupełniał zachowki należne jego najbliższym krewnym. Wymienione operacje będą się zatem odbywały kosztem rolniczej jednostki produkcyjnej, w krańcowych przypadkach prowadząc nawet do jej zbycia lub likwidacji – ze względu na konieczność pozyskania środków finansowych przeznaczonych na spłatę długów zapisobiercy.

Konkludując powyższe rozważania, należy z żalem stwierdzić, że aktualna regulacja zapisu windykacyjnego nie zapewnia niestety dostatecznej ochrony będącego przedmiotem takiego zapisu gospodarstwa rolnego – ani w aspekcie podmiotowym, ani strukturalnym, ani też ekonomicznym.

4. Uwagi końcowe

Pomimo wszystkich wyżej przytoczonych krytycznych uwag wprowadzenie instytucji zapisu windykacyjnego do polskiego systemu prawa należy powitać z zadowoleniem. Na aprobatę zasługują poglądy doktryny, w myśl których odwołanie się do zapisu windykacyjnego „poszerza katalog instrumentów prawnych, jakimi spadkodawca posłużyć może się w celu określenia sposobu podziału spadku”²⁵ oraz „rozszerza swobodę testowania, jednocześnie częściowo rozwiązując problem bra-

25 P. Sobolewski, *Opinia prawna o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2010, nr 4, s. 103.

ku w prawie polskim tak zwanego testamentu działowego²⁶. Zaletą tej instytucji jest jej prostota i zgodność z wolą testatora, a ponadto lepiej chroni ona zapisobiercę przed rozporządzeniami przedmiotem zapisu przez spadkobierców²⁷.

Niestety, w świetle poczynionych rozważań nieco mniej przekonywująco brzmią argumenty o przydatności zapisu windykacyjnego do sprawniejszego przejmowania organizmów gospodarczych, sprzyjającego zapewnieniu ich należytego funkcjonowania. Przynajmniej w odniesieniu do gospodarstwa rolnego praktyczne zastosowanie tej instytucji wydaje się mocno problematyczne. Poprawne sporządzenie testamentu obejmującego zapis gospodarstwa rolnego na pewno nie będzie rzeczą łatwą, zapewne w praktyce testatorzy częściej będą czynili przedmiotem takiego zapisu nieruchomości rolne z uwagi na mniejsze trudności w ich właściwym opisanu w testamencie. Niemniej w obecnej chwili jest jeszcze za wcześnie na ferowanie w tym zakresie jednoznacznych wyroków, zapis windykacyjny to instytucja nowa, której różnorodne aspekty będą dopiero wyjaśniane przez orzecznictwo i doktrynę.

Nie ulega jednak wątpliwości, że instrument zapisu windykacyjnego nie bierze pod uwagę wynikającej z zasad prawidłowej polityki rolnej konieczności zapewnienia ochrony gospodarstwa rolnego, jako specyficznego warsztatu produkcyjnego. Trudno zresztą z tego powodu formułować pod adresem tej instytucji jakiegokolwiek zarzuty; zapis windykacyjny to ogólny instrument prawa cywilnego, a gospodarstwo rolne może stanowić wyłącznie jeden z wielu jego przedmiotów. Tym bardziej należałoby zintensyfikować prace nad wypracowaniem takiego szczególnego instrumentu prawnego, który – w przeciwieństwie do zapisu windykacyjnego – w odpowiedni sposób zabezpieczałby losy gospodarstw rolnych podlegających procesom zmian generacyjnych wśród rolników²⁸. Prace te powinny być jednak połączone z szerszymi badaniami nad samą naturą gospodarstwa rolnego, jako przedmiotu wielu różnorodnych regulacji prawnych, przede wszystkim zaś jako przedmiotu obrotu cywilnoprawnego.

26 J. Turłukowski, Zapis windykacyjny..., *op. cit.*, s. 15.

27 J. Górecki, Zapis windykacyjny..., *op. cit.*, s. 132.

28 Szerzej na ten temat: P. Blajer, Umowa o spadek jako narzędzie zmian generacyjnych w rolnictwie – na przykładzie włoskiej instytucji *patto di famiglia*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2011, z. 2, s. 435 i n.

Agricultural farm as an item of the “specific bequest” (zapis windykacyjny) – selected issues

Key words: specific bequest, notarial will, agricultural farm, inheritance law

The article discusses a wide range of issues concerning the new legal institution introduced to the Polish legal system by the bill to amend the Polish Civil Code – i.e. “specific bequest”. The bill introduced a specific bequest alongside the current ordinary bequest. The item in question – which could take the form of personalty, an alienable property right, an enterprise or agricultural farm, or usufruct or a servitude – will go to the named legatee as soon as the estate enters probate. Thanks to this new institution testator will be able to assign a specific item of his property to a specific person (heir or not).

For the agricultural law doctrine the most important issue concerning the institution of specific bequest is the fact that its item can be “agricultural farm”. In this way the notion of “agricultural farm” – central institution of rural law – has been introduced to the general provisions of inheritance law and, therefore, its importance has been strongly valorized. On the other hand, however, new regulations create a great number of serious doubts and problems which can easily put in question its practical importance. These problems have been divided in the paper in two basic groups.

The first group concerns so-called “technical” problems. The most important one is the question of describing the agricultural farm in the notarial will, taking into account the doctrinal postulate of its maximal specification and substantiation as well as unification of descriptions in will and in the court’s ruling confirming the rights to the item of specific bequest. This problem should be analyzed with respect to the social – economic fact that agricultural farm only very rarely is the item of the property right. Usually, it is complicated construction consisting of different items and rights which do not have to be owned by the farmer.

The second group of problems examined in the article was called “political issues”. In this part of paper Author tries to prove that the institution of specific bequest does not ensure satisfactory level of protection for the agricultural farm. Firstly, this legal instrument enables unqualified heirs access to the farm. Secondly, it can provoke the unreasonable partition of the farm. Moreover, it can also occur dangerous to the economic basis of the farm, regarding the fact that legatees are severally liable for heritable debts and can be also liable to certain statutory heirs.

With respect to above-mentioned arguments, the strong need of the suitable legal institution – which would facilitate the generational changes in the agricultural farms – is to be stressed.